

Biernaczky Szilárd

Afrika néphagyományai a bartóki úton

■ Az elmúlt évszázadok nyomán irodalmi, művészeti és más izmusok várainak sokasága emelkedett fel körülöttünk, elemző kutatók jóvoltából. Különös dolog, hogy a talán legszélesebb kört felölelő izmus e gazdag és széles körű kultúraértelmezési törekvés során (eltekintve most a hazai vagy akár a külföldi népiség–népiesség témakörben zajló folyamatos irodalomtudományi vitáktól) háttérben maradt (ittthon és világszerte). Ugyanis csak a Voigt Vilmos nemzetközi hírű folklórtudós szervezte kecskeméti konferenciák óta kezd mindinkább tudatos-sá válni az ún. *irodalmi folklorizmus*, illetve *neofolklorizmus* kiemelkedő fontossága.

Mindemellett Európában ma a népi hagyományok, a folklór oly mértékű tévesztését vagyunk kénytelenek átélni, hogy szinte alig vagyunk képesek felfogni, milyen gazdagsággal él(het) még ma is a régies társadalmi léthez kapcsolódó kultúra Afrikában. Méghozzá egy olyan kulturális értéktömegről van szó, amely a mi egykoron másodlagosan keletkezett hagyománykincsünkhöz, vagyis a rétegzett társadalomban az alávetett paraszti osztály által létrehozott tradíciókhoz képest még régebbinek, még archaikusabbnak számít. Hiszen a lényegében osztatlan törzsi közösség a mienkénél jóval távolibb múltba visszamutató *folklórral*, hiedelemvilággal, szokásrendszerekkel rendelkezett, és persze rendelkezik igen sok esetben még ma is.

Nem véletlen tehát, hogy a lényegében csak a XIX–XX. században létrejött afrikai irodalomban (leszámítva most néhány régi – óegyiptomi, etiópiai vagy észak-afrikai arab – írásbeliséget, illetve a talán tucatnyi, rabszolgák közül véletlenszerűen kiemelkedett XVII–XVIII. századi memoárirót) játszanak domináns szerepet azok a prózai alkotások és költemények, amelyekben a gazdag folklóranyagból vett formai-műfaji minták a meghatározóak. Mi több, a legtöbb esetben a hagyományos közönségek mindennapjainak, sajátos konfliktusainak, szemléletmódjának, világlátásának életre hívásaival találjuk bennük szembe magunkat.

A korai modern afrikai-afrikai (tehát nem afrikai fehér szerzős) irodalom első fecskéje René Maran (1887–1960) nemrégiben magyarul új fordításban kiadott regénye, a *Batuala* (eredetileg: 1921). A mű szerzője egy antillai születésű *fekete*, aki mintegy másfél évtizedet töltött el a Közép-afrikai Köztársaságban (az egykori Ubangi Chari-ban) mint a francia állam tisztviselője. És egy vérbeli afrikai törzsi történetet hívott életre (francia nyelven), amely egyrészt elnyerte a Goncourt-díjat, másrészt óriási botrányt keltett a francia gyarmatosítás atrocitásainak feltárásával nacionalista körökben. Maran művében ugyanakkor nem elsősorban a posztkolonializmus irányába mutató előjelek a legfontosabbak. A regény lényegében elsőként tár a világ elé egy hamisítatlan afrikai életképet a törzsi életmód, társadalom és kultúra szemléletében és tényeiben is valóságú, autentikus feltárásával.

Lépünk azonban vissza egy rövid időre magához az afrikai folklórhoz. A népi (pontosabban törzsi) kultúra eme kincseshányájában ugyanis nem csak a világ minden tájékáról ismert műfajokba tartozó példák százezrei lelhetők fel. Nem csak az ismert mesetípusok mellett tucat számra felfedezhető – és csak Afrikában létező – tematikus formák, nem csak a máshonnan is ismert vagy sajátosan afrikai énekes vagy másként (lírai karakterű) dalműfajok, nem csak az élet mindennapjait is átszövő és a helyi gondolkodásmód forrásának tekintett proverbium (közmondás) anyag mérhetetlen gazdagsága tárul e kontinens etnikai csoportjainak hagyományvilágából elénk. Sőt, éppen hogy azt kell látnunk, más földrészek folklórkincsével összevetve különösen magas szintre emelkedett körükben az ún. éneketétes mese (lásd: *chantefable*) mint olyan, valamint szinte újszerű képződményt jelentenek a gyakran akár több száz soros dicsérőénekek, amelyek jeles személyek dicsérőneveiből állnak össze, gazdagon magukba foglalva valós vagy fiktív történelmi eseményeket.

Az afrikai népek ugyanakkor már a maguk, csak szóbeliségre épülő kultúrájában képesek voltak, mondhatni, magas művészeti (szóművészeti) formát teremteni (az említett dicsőőnekeken túl) a műfajok királynője, a hőseposz életrehívásával és folyamatos gazdagításával. Hadd hangsúlyozzuk ennek kapcsán (jelen írás szerzőjének egy vélhetően újszerű ráébredéséből fakadóan), hogy az elmúlt három-négy évtizedben feltárt középnnyugat-afrikai (Kamerun, Gabon, Egyenlítői Guinea, részben a két Kongó említendő itt) hőseposz típusok mágikus-varázsos elemekkel átszőtt, illetve hatalmas küzdelmet megjelenítő történeteikkel mintegy a *krimi* szerepét töltötték be (sőt, töltik be sok helyütt még ma is) a régies és lényegében kizárólag szóbeliségre épülő társadalmak életében. Nem véletlenül válik éppen ez a műfaj a modern afrikai irodalom egyik kimeríthetetlen forrásává. De erről majd a későbbiekben.

„Batuala lassú léptekkel elindult egy magaslat felé, ami a környező síkságokat uralta. Három különböző nagyságú *linga* volt ott. Odament a belsejüktől megtisztított három fatörzshöz, felvett a földről két kis kalapácsot, és [...] hangos ütést mért a legvastagabbra. Nagy csönd lett, amit két újabb, rövidebb, szárazon pattanó kalapácsütéssel tört meg, majd szinte ugyanabban a pillanatban egyre pergőbb [...] dobolás hallatszott [...]

És ekkor mindenfelől [...] ugyanilyen tam-tamok dobogtak [...] visszhangzóan, kagáról kagára.

A láthatatlan világ megelevenedett.

– Hívtál – szóltak a tam-tamok. – Hívtál...

– Hallunk.

– Mit akarsz tőlünk?

– Beszélj, hallgatunk!

A környező táj kétszer ismételte ugyanazokat a hol zavaros, hol éles hangokat. Amikor a horizonton az utolsó is elhalt, Batuala válaszolt. [...]

A kalapácsok fölváltva ütögették a három lingát. Monoton hangok keltek életre rajtuk, súlyosak, mint tornádó-söpörte nap a *donvorro* süvítése előtt. [...]

Batuala boldog volt, patakokban ömlött róla a veríték, szinte táncolni lett volna kedve.

Azt akarta, hogy mindenki, az emberei, feleségeik, gyermekeik, barátai, barátai barátai, a főnökök, akik véreből ivott, és akik az ő véreből ittak, kilenc nap múlva valamennyien ott legyenek Bambában, a nagy *jangbán*, amelyet a ganzák ünnepe alkalmából rendeznek.

A már több esős évszak óta várt, szaggatott hangú üzenet pazar dolgokat sejtetett. Lesz nagy evés-ivás, beszélgetés, mulatozás. Végre *jangba* lesz! [...] Nemcsak

elefántok tánca, lándzsák tánca és harcosok tánca, de ezeken kívül lesz még mindenekelőtt a szerelem tánca, amit olyan szépen járnak a *szabangák*.

Lesz nagy evés, és *jangba jangba*, és nagy ivászat! Ah! manióka, krumpli, *dazo*, tök, *igname*, kukorica! Aha! köles-sör, *véké*, paprika és méz, hal és kajmántojás! Ez mind, mind lesz, de eszünk és iszunk még sok mást is. Eszünk, iszunk az elefántcsont kürtök és a balafonok hangjára. Itt kell lennetek! Oho, oho, a ganzák ünnepe ez! Egyszer van csak tizenkét holdnyugta idején körülmetélés és megmetszés! El kell jönnötök! Mennyit fogunk nevetni, juhé! Nagyokat nevetünk majd! [...]

– Hallottuk, jól hallottuk!

– Hallottuk és megértettük!

– Te vagy a legnagyobb *mbi*, Batuala!

– A legnagyobb vagy a nagy főnökök között, Batuala!

– Jövünk, biztosan jövünk!

– A barátaink is ott lesznek.

– És a barátaink barátai is ott lesznek.

– Lesz nagy lakmározás!... „*Jabao!*” Nagyt mulatunk!

– Iszunk, mint lyuk a földben!

– Vagyis mint a fehérek!

– Nem, mint az igazi *mbi*-társaságok, mert az igazi *mbi*-társaságok

többet isznak, mint a ... [...]

– Számíthatsz rám...

– Rám is...

– *Uorro*...

– *Ohurro*...

– *Kanga*...

– *Jabingui*...

– *Delépu*...

– *Tugumali*...

– *Jabada*...

– Az összes *mbi* ott lesz...

– Meg az összes *ngapu*...

– Jövünk... jövünk...

– Jövünk... jövünk...

A horizonton végül elhalt az utolsó felelet is.”

(Kun Tibor fordítása)

– írja említett regényében Maran. Pontosabban mondják ezt a (*hírek* biztos eljuttatása érdekében rengeteg ismétlést hordozó) beszélő dobok, így többszörösen is egy valódi afrikai élethelyzetbe kerültünk. S miközben felsejlik a hatalmas ünnep (a fiatal fiúk és lányok beavatásának napja), felbukkannak a folklorizmus legelemibb jelei is: az afrikai szavak (*kaga*= falu-főnökség, *linga* = speciális

dob, *donvorro* = helyi vihar, *jangba* = ünnep, *véké* = speciális helyi étel, *mbi* = főnökök főnöke/*paramount chief* stb.). Megismerkedünk ugyanakkor a beszélő dobok működésével, a hagyományos ételekkel, és persze a közösségi létből fakadó örömökre oly erőteljesen szomjazó, sajátos afrikai életfelfogással.

Ugorjunk itt egy nagyot! Ez a regénystílusban, vagyis prózai megfogalmazásban fogant *szokásleírás* jelenik meg a *Nobel-díj gyanús* nigériai ibo író, Chinua Achebe (1930–2013) világhírű regényében is, amelynek – Béres Mária és Tandori Dezső jóvoltából – szerencsére van magyar fordítása. A *Széthulló világ* (ez a kiemelkedő jelentőségű, 1958-ban megjelent irodalmi alkotás, amely a legtöbb, mintegy nyolcvan nyelvre lefordított, és amely a legtöbb doktori disszertáció témájául szolgáló *kulcsregénye* az afrikai irodalomnak) minden további nélkül olvasható akár úgy is, mint egy afrikai élményvilágot magába foglaló viktoriánus regény. Ugyanakkor az afrikai hagyományvilág tekintetében némi ismeretekkel rendelkező olvasó számára – mondhatni – a törzsi múlt minden társadalmi és kulturális, életmód-beli és művészeti szegletét felvillantja, elénk tárja.

E jegyzet szerzőjének egy rövidesen megjelenő tanulmánya az író folklórforrásait igyekszik feltárni (mégpedig a folklorisztika oldaláról, eltekintve az ún. posztkoloniális elméletek sugallta, sok esetben zsákutcának számító elemzési közelítésmódtól). A dolgozat egy részében az oldalról oldalra kimutatható néprajzi elemek sokaságát igyekszik megragadni. Például:

„Rituális birkózás, eredetmítosz, táncoló egwugwuk (*maszktáncosok*), a koladió feltörése, rangok az ibóknál, szertartásos kapcsolattartás, harmadik feleség vásárlása, törzsi háborúk, a halálra ítélt szomszéd falubeli fiú, a kikiáltó üzenete: tanácskozás a piactéren, hiedelem (a kígyó nevét éjszaka sosem mondták ki), emberfejek leütése törzsi háborúban, egy falubeli lány meggyilkolása a szomszéd faluban, elégtétel a gyilkosságért (háború vagy kárpótlás: egy ifjú és egy szűz felajánlása), Umofia falu varázsszere a háborúban, a varázsló öregasszony és szentélye, a Hegyek és Barlangok Orákuluma, vének tanácsa, a rangot nem szerző férfi megvetése a hagyományos igbo faluban, a tanyasi épület kunyhói, a családfő kunyhója, a három feleség kunyhója, csűr és ólak, szentély az ős szobrokkal, a felfúvódott hasú halottól való félelem hiedelme, szertartásos kapcsolatteremtés, kecskebőr tarisznya, ivókürt, szerencsekívánó varázsmondóka, szertartásos társas borívás, poligámia, első feleség bokapereccel, feleségek szertartásos borívása... stb.”

Jellegzetesen afrikai közegből kiemelkedő közmondások sora is elhangzik a szövegben (e műfajt már a

misszionárius kutatók is az afrikai gondolkodásmód, filozófia legfőbb forrásának tekintették).

Például:

„– ha egy gyerek megmossa kezét, a királyokkal ehetsz együtt,

– amikor süt a hold, még a békának is sétálni támad kedve,

– aki megadja a tiszteletet a nagyoknak, a saját nagyságának az útját egyengeti,

– azt mondja Eneke, a madár, hogy amióta az emberek megtanultak pontosan célozni, ő megtanult leszállás nélkül repülni,

– a büszke szív elbírja a közös kudarcot, mert az nem sérti büszkeségét,

– ha az ember a király száját nézi, azt gondolhatná, hogy sose szopta az anyja mellét,

– akinek pálma-magvait egy jótékony szellem törte fel, annak nem szabadna megfélekednie a szerénységről,

– amikor az emberek felnőnek, a tűz nem égeti meg őket?,

– jobb, ha az ember evés közben nem beszél, mert a bors rossz útra mehet,

– hogy melyik csirkéből lesz a kakas, azt már aznap látni lehet, amikor kikel a tojásból,

– a gyermek ujjait nem égeti meg az a forró jam, melyet az anyja tesz tenyerébe,

– az anyja hátán nem érzi a kisgyermek, hogy hosszú az út,

– ha az egyik ujj olajban fürdik, beszennyezi a többit is,

– az eleven tűz élettelen hamut nemz,

– a gyermek nem fizetheti meg az anyatejet,

– a kívülálló [*az*], aki a gyászoló családnál hangosabban siránkozik,

– addig lépünk a vízbe, amíg csak bokáig ér.”

Mi több, Achebe a hagyományos, emelkedett (vagyis proverbszerűen telt közösségi) beszédmód *ideológiáját* is megfogalmazza: „A közmondás pálmaolaj, amivel a szavakat esszük.”

Nem térhetünk ki itt az elől, hogy ne utaljunk rá: Achebe a magyar irodalomtudományi fogalmak jegyében szőröstül-bőröstül *népi író*. Míg például Jókai mintegy díszítményként illeszt be felületesnek vagy magyarkodónak egyáltalán nem ítéltető művébe, *A népdalok hősébe* tucattól több ismert népdalt – aminek alapján nagy írónk e művét inkább a *népieskedés* körébe utalhatjuk –, addig Achebe olyan természetességgel helyezi be regényének folyamatába akár az előbb idézett közmondásokat is, hogy azok semmiképpen sem díszítményeknek, hanem az ábrázolás, az ábrázolt életdarab természetes, szerves részének tűnnek:

„– Ha az ember a király száját nézi – mondta egy öregember –, azt gondolhatná, hogy sose szopta az anyja mellét. – Okonkwóról beszélt, aki olyan hirtelen emelkedett a nagy szegénységből és szerencsétlenségből a nemzetségek vezetői közé. Az öregember nem nehezelt Okonkwóra. Sőt még tisztelte is szorgalmáért és sikeréért. De mint a legtöbb embert, őt is megdöbbenette az a nyers módor, ahogy Okonkwo a kevésbé sikeres emberekkel bánt. Csak egy hete történt, hogy egy férfi vitába szállt vele egy rokoni összejövetelen, amelyen az ősök tiszteletére rendezett következő ünnepet beszélték meg.

Okonkwo rá se nézett a férfinak, s azt mondta: »Ez férfiak összejövetele!« Annak a férfinak, aki vitába szállt vele, nem volt rangja. Okonkwo azért asszonynak nevezte. Tudta, hogyan törheti össze egy férfi lelkét.

Az összejövetelen mindenki Osugónak fogta pártját, akit Okonkwo asszonynak nevezett.

A jelenlevő legöregebb férfi szigorúan azt mondta, hogy akinek pálmamagvait egy jótékony szellem törte fel, annak nem volna szabad megfélemlenie a szerénységről. Okonkwo elnézést kért, és az összejövetel folytatódott.”

(Béres Mária ford.)

A nemrégiben elhunyt nigériai író öt regénye közül még egy (az *Arrow of God* / Isten nyilvesszeje című) sorolható az afrikai irodalmi folklorizmus csúcscsalkotásai közé, de ez a mű magyarul sajnos nem jelent meg.

Az afrikai hagyományokat magukba foglaló irodalmi alkotások és elemzéseik itt persze vég nélkül folytathatók lennének. A *Magyar Művészet* főszerkesztője felkérő levelében azonban azt írta, „arról szeretnék olvasni, vajon beszélhetünk-e az afrikai »szóművészet« (szájhagyomány) ahhoz hasonló világirodalmi hatásáról, amit az afrikai zenei folklór globalizálódása jelent a dzsessz műfajában”.

Nos, hadd említsük meg először is e jelentős irodalom egyik korai jelentkezését. Keszthelyi Tibor afrikai irodalomtörténetében *bantu aranykornak* nevezte a XVIII. század végén és elsősorban a XIX. század első évtizedeiben keletkezett dél-afrikai irodalmat, amely számos máig csak helyi nyelveken olvasható regényirodalmat teremtett (főleg a zulu, kosza, szoto, csvana, sona, ndebele stb. népek életéről és főnökeiről). De egy ugyancsak emblematisz alkotása is támadt ennek a korai virágzásnak.

Thomas Mofolo (1876–1948) annak a zulu államot megalapító, bár kegyetlenségéről nevezetes törzsi királynak, Chakának (másként Shaka, kiejtése: Saka vagy Csaka) az életét és tetteit eleveníti fel, aki aztán az afrikai történelmi identitástudat kiemelkedő forrásává vált,

számos irodalmi mű létrejöttét ösztönözve (lásd például Léopold Sédar Senghor poémáját: *Csaka, drámai költemény több hangra*, Kun Tibor ford., 2012). Más kérdés, hogy Mofolo regénye megjelenését tekintve hosszú kálváriát futott be. Misszionárius kiadója évekre elfektetette, majd csak megcsonkítva tette közzé (az eredeti teljes szöveg ma sem ismert). A mű eredetileg szoto (ejtése: szutu) nyelven (1910 körül, megjelenése: 1925) íródott. Szerzője esetleges zulu földi tanulmányútjáról csak sejtések léteznek. Később született zulu nyelvű változata, jóval később angol fordítása (1931). E könyv igazi, folklorizmusra való vonása (sok más mellett): a kiterjedt elemzések eredményeként ma már tudjuk, hogy a szövegben átsejlik (formai szempontból is!) a háttérben megbúvó dicsérőének (a Csakát magasztaló, megjelenítő, majd ötszáz soros *izibongo*). E regényt egyébként mára számos európai nyelven közzé tették.

E korszakot lezáró, ugyancsak jelentős irodalmi alkotás a csvana származású Solomon (Sol) Thekisho Plaatje (1876–1932) 1919-ben elkészült, de csak 1930-ban kiadott nevezetes, *Mhudi* című prózai alkotása, amely az első afrikai által angol nyelven írott regénynek számít. A történet hősnőjében az író azt szeretné felmutatni, hogy igazságtalan a korabeli *fehér* megítélés az afrikai törzsi társadalmakban élő/létező nők nehéz (megvetett, megnyomorított) helyzetéről. Miközben persze a bantu etnikai csoportok világa tárul elénk az amandebeli törzs igájától szabadulni akaró barolong törzs harcában. A regényt, amelyben ugyancsak az afrikai dicsérőének mintái derengenek át, egyébként kritikái az afrikai irodalom legjelentősebb művei között tartják számon.

Chaka király emléke mellett a nyugat-afrikai múlt egy másik ugyancsak emblematisz alakja, Szungyata (? 1190 vagy 1217–1255) emelkedik elénk, akinek a nevéhez fűződik a Mali birodalom megalapítása, és akinek története csak a szájhagyományban, eposzokban maradt fenn (létezéséről írott formában csak majd két évszázaddal későbből, a tuniszi berber származású történész, Ibn Khaldun (1332–1406) emlékezik meg, viszont a máig felgyűjtött változatok – kisebb részben töredékek – száma meghaladja a 60-at). Bár a múlt század elején többen (Leo Frobenius 1912, Franz de Zeltner 1913) is közreadták a történetet prózai átírásban, valójában Djibril Tamsir Niane 1960-ban megjelentetett, francia nyelvű *regénnyé* átírt változata indította meg az eposzt a világirodalomba vezető úton. Utóbb a hetvenes évektől kezdve számos kétnyelvű autentikus gyűjtési közlés is napvilágot látott.

Aligha gondolhatjuk, hogy a *Szungyata*-eposz hatására keletkezett irodalmi művek ne volnának részben vagy egészében az irodalmi folklorizmus részei. Hadd idézzük itt e jeles folklorforrásra és hatásaira is kitekintő korábbi dolgozatunkból a következőket:

„... feltehetően a Szungyatában rejlő történelmi modell (birodalom- vagy másként államalapítás) az oka annak, hogy e történet megmozgatja az írók fantáziáját is. Ne feledjük, hogy D. T. Niane, M. M. Diabate vagy C. Laye eposzváltozatait – prózai stílusuk, irodalmi igényük folytán – az irodalomtörténet újabban regényként veszi számba. O. Soce *Karim* című regényében, amely a hagyományok és a modern kultúra összeütközését ábrázolja, a griot, illetve a *Szungyata* történet szimbolikus jelentéssel bír. De ismerjük az eposzi mese színdarabbá történő átformálásait is (lásd például S. Konaké: *Le grand destin de Soundjata*, »Szungyata sorsa«, 1973, L. Gbagbo: *Soundjata, Lion du Manding*, »Szundjata, a mandingok oroszlánja«, 1979, c. darabját, sőt, E. Mbogo suahéli nyelvű *Sundiata* c. színművét). Illetve az irodalomkritika feltárta és több oldalról is körüljárta azt a kérdést, hogy a Niane által napvilágra hozott szöveg hatása miként jelenik meg számos kiemelkedő jelentőségű afrikai (nyugat-afrikai) regény, ún. főművek esetében.

Elsőként a sorban az egykori Dahomey (mai Benin) szülöttjét, Paul Hazoumé nevét kell említenünk, aki *Dogucimi* című regényében (1938) az utolsó független uralkodó, Ghezo király (1818–1858) korát tárja fel, a címadó női főszereplő szemüvegén át mutatva be a rab-szolga-kereskedelem kegyetlenségét, és bírálva a király zsarnokságát. De ilyen mű a Kelet-Maliban született Yambo Ouologuem *Le devoir de violence* (Az erőszak kényszere, 1968) című regénye is, amely egy képzeletbeli afrikai birodalom történetét írja le, érintve benne a korabeli Afrika minden problémáját. Ayi Kwei Armah ghánai író *The Healers* (Gyógyítók, 1978) című prózai alkotása a szerző megjelölése szerint ugyancsak történelmi regény, amely viszont a ghánai ashanti birodalom XIX. századi bukását ábrázolja, és amelyből a kritikusok szerint ugyancsak kimutatható a *Szungyata*-modell hatása.” (Biernaczky 2009)

Tegyük ehhez az adatsorhoz hozzá a magyarul is megjelent kitűnő regény, a *Wangrin, a furfangos bambara* példáját, amelyet Amadou Hampaté Bâ, a nagytekintélyű malibeli peul (fulbe) tradicionalista alkotott, és amelyből amerikai kritikus, az afroamerikai Eileen Julien ugyancsak az eposzmodell megjelenését igyekszik fel-

tárni. Mi magunk azonban más véleményen vagyunk. Bocsáttassék meg, de ismét egy régi, elsodort írásomból szeretnék idézni:

„A *Wangrin, a furfangos bambara* c. regényben megnyílik az afrikai folklor egész kincsestára: mesék, legendák, szokások, énekek, közmondások stb. ölelik körül a szípközönösen ötletes, színesen megírt történetet. [...]

A *Wangrin* goethei szintű ironikus parabola. Csak éppen nem a gyanútlan bűvészinas, hanem maga a bűvész, a mester kerül a középpontba. A *Wangrin* legbravúrosabb írói leleménye, hogy miközben a világ olvasóközönsége egy valódi hús-vér regényalak jellegzetesen afrikai életútját követi kacagások és csüggedések közepette, egyúttal a nyugat-afrikai folklor egyik jól ismert mesefigurájával ismerkedik.

A mindenféle korlátot semmibe vevő kópé, az ember- vagy állatalakban felbukkanó félig szellemlény örök csínytevő (angolul: trickster, franciául: décepteur) alakjáról van szó, aki időnként pórul jár, máskor mindenki fölébe kerekedik.

A más afrikai szóbeli hagyományoknál eme földközeli népi elbeszélő műfaj (vagyis a kópémese) nagy leleménye ő: az emberi jelenlét a mítoszban. Ő rejtezik Wangrin alakjában, mérhetetlen gazdagodási manővereiben és bukásában.” (Biernaczky 1987)

Az afrikai irodalmi folklorizmus bemutatását végül poétikai példákkal zárjuk. Achebe elemzett regénye folklorforrásainak felsorolásakor elsőként a *rituális birkózást* neveztük meg (amelynek ábrázolása egyébként a nagyszerű mű indításául tárul elénk). E szokásjelenesség kapcsán Senghor költészetével kapcsolatban kellett átelnünk az egyik legrejtélyesebb filológiai problémát. Ugyanis Pór Judit szépséges fordításában a gyermekkori vidéket és települést idéző *Joel* című vers (egy szenegáli falu nevét jelöli e cím) egy szakaszát a következőképpen adta vissza:

*Emlékszem a Tantum Ergó-t ütemező pogány hangokra
A körmenetekre és a pálmafákra és a diadalívekre.
Emlékszem az eladó lányok táncára
A viadal táncaira – ő az ifjú férfiak végső tánca megfeszülő
Ugrani kész törzs és a nők tiszta szerelmi sikolya — Kor Szigal!*

Mégis, igen kiterjedt tájékozódás és elemzési kísérletezés nyomán kellett rábukkannom az előbbi sorok valóságos tartalmára, amelyekben többek között (és a Pór-féle értelmezéstől eléggé különbözően) a hagyományos szenegáli birkó-

zás látványának élménye lapul (a kérdéses, vagyis általam másképpen értelmezett vagy fogalmazott sorok kuziválva):

Emlékezem a *Tantum Ergo* ritmusában zengő pogány hangokra

A körmenetekre és a pálmafákra és a diadalívekre.

Emlékezem a házasulandó lányok táncára,

A birkózó meccs kórusaira – Oh! a fiatal férfiak hajlékony karcsú felsőtestére, és a nők átható szerelem-kiáltására – *Kor Sziga!*

Említettem e dolgozat elején a középnyugat-afrikai epikai törzset, amelyet a bulu, beti és fang változatok esetében a kísérő hangszer nyomán részben *mvét*-eposznak neveznek. Az egykor Magyarországon is járt, de sajnos azóta elhunyt Eno Belinga kameruni bulu tudós (geológus, dékán) és egyúttal néprajzi gyűjtő változata (*Moneblum, a kék ember*) kéziratban már régóta létezik magyarul (részletek olvashatók belőle a kecskeméti *Forrás* 2015/2. számában). Itt most csak a költőként is ismert jeles személyiség maga gyűjtötte eposzának alapján alkotott francia nyelvű versciklusából idézünk, amely többnyire négysoros szakaszokban, páros, kereszt- vagy ölelkező rímekkel ellátva tárul elénk, és amely persze összevethető az említett szövegekkel az irodalmi folklorizmus nyilvánvaló jelenlétét megtapasztalando. Itt most a lenyűgöző szépségű negyedik (genezis) éneket idézzük:

*Kezdetben csak a Föld volt, mindaddig
Élet nélkül, fa nélkül, se hegy, se kő
A sötétségben nem volt még fény
Olyan volt, mint egy üres, csendes és halott pusztaság.
Ott volt a nagy titok mindjárt mint a kezdet* A
Hirtelen egy hatalmas Tojás bukkant fel az égen! B
És e Tojás segítség nélkül tűnt a gondviselés küldöttének B
A vizek felett lebegett, amelyek körülvették a földet. A
Vér-fia-Felhőt a vizek felett a Tojás teremté, A
Aki meg Felhő-fia-Eget teremté, A
Aki meg a születő Ég-fia-Napot teremté, A
Aki aztán a kortalan Nap-fia-Űrt teremté, A

Az Űr-fia-Szerelem szülőjét, aki egy nap A
Megteremté a Szerelem-fia-Szépséget, annak B
Egyedül igaz szülőjét, a Szépség-fia-Halottnak B
Az Igazat-Mondó-Apját, és akitől már holnap A

Megszületik Mebegue, a hármas ikrek apja: A
Ők Zame, Ayangboro és Etura, ők hárman B
Isteni teremtők, a földön és a fenti országban. B
Íme, a mvét legfőbb ősei, amint a szó tartja. A

*De akinek a fülei jól hallják a költőt,
Még elmondja más ősök neveit is:
Kara-Mebegue, OlaKare és Zame-Ola.
Aztán még Otyé-Zame, Nna-Otyé és Ekang Nna,
Evine-Ekang, Mba-Evine és Akoma Mba,
Ondo-Bíyang, Engbwang Ondo, Mdeng-Boro
Medja-m'Otugu-Endong, Endong-Oyono
Zé-Medang, Ndutumu Mfulu, Obiang Medja.*
(Biernaczky Szilárd ford.)

Ezen írás szerzője most kénytelen bevallani: a minden jó szándéka ellenére is itt lényegében futtában bemutatott kérdéskörnek még csak az egyes szeleteit sem tudta teljességében feltárni. Így sajnálatosan nem tudtunk említést se tenni tehát a következő témákról:

– Soyinka magyarul is elérhető drámái kapcsán az afrikai mítoszvilág-mitológia megjelenése az irodalmi művekben.

– A mesei modell megjelenése az afrikai irodalmi alkotásokban, amelyhez Amos Tutuola meseregénye szolgálhatott volna mintául (mellesleg 10 afrikai mesekötet található az Európa egykori *Népek meséi* sorozatában)

– A bartóki modell nyilvánvalóságáról Afrikában, amely dolgozatunk címében fogalmazódott meg, de ezúttal csak a szóbeliség/írásbeliség szintjén volt kibontható. Pedig amikor a hatvanas években (1960–1967) Sugar Rezső mester zeneszerző tanítványa voltam, egy később ismertté vált, bár ugyancsak sajnos mára már elhunyt ghánai fiatalember, Adolphus Turkson volt a csoporttársam. Fénymásolatban a későbbiekben megküldött kottái (kompozíciói) az afrikai népzenei hagyományok gazdag felhasználásáról tanuskodnak... S tudunk egy kettős zenei-irodalmi folklorizmusról is: Akin Euba nigériai zeneprofesszor, aki sokáig Bayreuthban tevékenykedett, néhány éve operát írt Chaka történetére (bemutatására Fokvárosban került sor)...

Az esetlegesen érdeklődő, többet tudni akaró olvasó a bibliográfiában felsorolt (és más, zömében a Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtárban megtalálható) régebbi írásaimból tájékozódhat, amelyekben minden esetben bőséges szakirodalmi jegyzék található. (A nemzetközi szakirodalom pedig beláthatatlanul gazdag.)

MŰVEK

ACHEBE, Chinua: *Arrow of God*, London, Heinemann, 1964

ACHEBE, Chinua: *Széthulló világ*. Ford. BÉRES Mária, Bp., Európa, 1983

BÁ, Amadou Hampâté: *Wangrin, a furfangos bambara*. Regény. Ford. GALLAI Zsófia, Bp., Európa, 1987 (eredetileg: 1974)

MARAN, René n. d.: *Batuala. Néger regény (Batouala)*. Ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Bp., 1922, Légrády Testvérek. 2. kiadás: 1924, mindkét kiadás rövidítésekkel. Új kiadás: *Batuala. Igaz néger regény*. Ford. KUN Tibor, elő- és utószó: KUN Tibor és BIERNACZKY Szilárd, Érd – Budapest, Mundus Novus Könyvek, 2013. Francia kiadása: 1921.

MOFOLO, Thomas: *Chaka*, trans. from Sesotho by Daniel P. KUNENE, London, Heinemann, 1981, kéziratos fordítása: Biernaczky Orsolya.

NIANE, Djibril Tamsir: *Szungyata, az Oroszlán fia*. Mandinka hősnének. Ford. SZEGŐ György, utószó: DIALLO, Alpha, Bp., Európa, 1983, eredeti kiadása: 1960.

PLAATJE, Sol T.: *Mhudi. An Epic of South African Native Life a Hundred Years ago*, Morija, Lovedale Press, 1930

SOYINKA, Wole: *Drámák*. Vál. KARIG Sára, ford. többen, Bp., Európa, 1978

TUTUOLA, Amos: *Részeg a bozótban*. = KARIG, Sára szerk.: *Részeg a bozótban*, ford. KESZTHELYI Tibor, Bp., Európa, 1966, 133–240.

IRODALOM

BIERNACZKY, Szilárd: *Oralitás a mai afrikai irodalmak életében (Orality in the Life of Today's African Literatures)*, = *Helikon*, 1986, 3–4. sz., 284–331.

Uő: *Shaka dicsérője*. = *Afrika Tanulmányok*, 2., 1., 2008, 55–78.

Uő: *Szungyata, avagy a Mali birodalom alapításának története. Egy nyugat-afrikai hőseposz térben is időben*. = *Afrika Ma – Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Szerk. CSIZMADIA Sándor – TARRÓSY István, Pécs, Publikon, 2009, 237–262.

Uő: René Maran Magyarországon (megjegyzések a *Batuala* új kiadásához), = René Maran: *Batuala. Igaz néger regény*. Ford. KUN Tibor, Bp., Mundus Novus Könyvek, 127–160. Újraközlés: *Afrika Tanulmányok*, 2014, 1. sz., 53–84.

Uő: *Senghor Magyarországon*. = L. S. Senghor: *Amiben hiszek*, Érd, Mundus Novus Könyvek, 2015, 159–180. (Továbbfejlesztett változatban: *Afrika Tanulmányok*, 2015, 2. sz. 35–63.)

Uő: *Eno Belinga: Moneblum avagy a kék ember* (kameruni bubu hőseposz), részletek, ford. BIERNACZKY János, BIERNACZKY Szilárd, bev.: BIERNACZKY Szilárd. = *Forrás*, 2015, 2. sz., 33–58,

Uő.: (m. s.) 2018: *Folklor az irodalomban. Megjegyzések Chinua Achebe: Széthulló világ c. regénye kapcsán*, 1–38.

BULMAN, Stephen: *A Checklist of Published Versions of the Sunjata Epic*. = *History in Africa*, 24, 1997, 71–94.

FINNEGAN, Ruth: *Oral Literature in Africa*. Oxford, Clarendon, 1970, 558.

JULIEN, Eileen: *African Novels and the Question of Orality*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1992

KESZTHELYI Tibor: *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig*, Bp., Akadémiai, 1971

LINDFORS, Bernth: *The Palm Oil with which Achebe's Words Are Eaten*. = *African Literature Today*, 1968, Vol. I, 3–18, 1973, 73–93.

Uő: *Chinua Achebe és a nigériai regény*. = *Helikon*, 1970, 1. sz., 22–32.

SENGHOR, Léopold Sédar: *Amiben hiszek (Ce que je crois)*. Ford. KUN Tibor, elő- és utószó: KUN Tibor és BIERNACZKY Szilárd, Bp., Mundus Novus Könyvek, 2015